

Izabela Kapsa, Alina Kaszkur, Wojciech Trempała
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Dystans społeczny i tendencje autorytarne w postawach młodzieży licealnej – raport z badań empirycznych¹

Wprowadzenie

Wydarzenia i zmiany, które dokonują się na arenie międzynarodowej w ostatnich latach zdają się burzyć fundament aksjologiczny, na bazie którego rozwijały się postulaty otwartości międzyludzkiej właściwe modelom demokracji globalnej, kosmopolitycznej, polityce multikulturowości i pokojowej koegzystencji społeczeństw. Skutki trwającego od 2007 r. kryzysu gospodarczego, rosnące w świecie państw Zachodu zagrożenie terroryzmem islamskim, konflikt militarny na wschodzie Ukrainy i w Syrii, a także powodowana tymi wojnami oraz zmianami klimatycznymi migracja ludności, nie pozostają bez wpływu na kształt świadomości, postaw i zachowań społecznych. Istotną rolę w tym procesie odgrywają media, które kształtują i często też upraszczają obraz rzeczywistości. Zarówno media tradycyjne, jak i elektroniczne docierają do szerokiego grona odbiorców, rozpowszechniając informacje, a jednocześnie przyciągając i koncentrując uwagę opinii publicznej na zagadnieniach, osobach bądź organizacjach, które stały się przedmiotem przekazu medialnego². W kontekście migracji, szczególnie ważne są tendencje do negatywnej prezentacji problemu, co potwierdzają wyniki badań m.in. Artura Lipińskiego³. Zauważył on, że wiadomości na temat imigrantów występują z wyjątkowym natężeniem przede wszystkim wtedy, gdy dochodzi do spektakularnych dramatycznych wydarzeń, a ponadto sposób prezentacji imigrantów opiera się na opozycji „my – oni”, połączonej z pozytywnym wartościowaniem pierwszego członu i negatywnym wartościowaniem drugiego członu. W konsekwencji

¹ Badania realizowane w ramach projektu *Od kultury do tolerancji. Komunikacja międzykulturowa a kształtowanie postaw tolerancji wśród młodzieży szkolnej*, finansowanego w konkursie Struktury Kultury w 2016 r.

² T. J. Dąbrowski, *Rola mediów w kształtowaniu wizerunku*, „Marketing i Rynek” 2013, nr 9, s. 12.

³ A. Lipiński, *Media a reprezentacja oraz integracja imigrantów*, Warszawa 2013, s. 22.

oddziaływania tychże czynników w środowisku międzynarodowym dostrzec można chociażby tendencje do przedkładania interesów narodowych nad wartość integracji państw, zaś ciekawość innego, charakterystyczna dla osobowości demokratycznej, zdaje się coraz częściej ustępować autorytarnym lękom przed obcym i ksenofobicznej agresji. Dzisiejszy świat, po raz pierwszy od końca zimnej wojny, ponownie stał się światem pełnym niebezpieczeństw i strachu także dla społeczeństw demokratycznego dobrobytu. Procesy te dotyczą tym samym również mieszkańców Polski, a zwłaszcza młodzieży, której kolejne pokolenia – począwszy przynajmniej od końca 1989 r. – wychowywano w paradygmacie „lepszego i bezpieczniejszego” przyszłości niż rzeczywistość zastała przez jej rodziców. Najnowsze wyniki badań wskazują zresztą, iż pokolenie młodych Polaków dostrzega współczesne zagrożenia wojnami, fundamentalizmem religijnym czy terroryzmem, zaś związane z nimi ryzyko zdaje się stanowić naturalną przeszkodę dla realizacji najbardziej cenionych przez młodzież wartości, takich jak: rodzina, miłość czy zdrowie⁴.

Powyższa konstatacja stała się dla autorów niniejszego raportu inspiracją do podjęcia badań nad dystansem społecznym młodzieży wobec wybranych grup społecznych, etnicznych i narodowych oraz diagnozy ewentualnych osobowościowo-autorytarnych tendencji w postrzeganiu współczesnej rzeczywistości. Młodzież jako przedmiot badań naukowych stanowi źródło zainteresowania zarówno socjologów, pedagogów, jak i politologów. Istnieje wiele opracowań i analiz postaw młodzieży zarówno wobec określonych grup społecznych, jak i procesów lub zjawisk⁵. W niektórych badaniach pojawia się ponadto analiza treści nauczania w szkołach lub wpływu innych czynników na kreowanie określonych postaw młodych ludzi. Również niniejsze badania koncentrują się na działaniach edukacyjnych, poddając analizie wpływ edukacji kulturowej na kształtowanie postaw tolerancji. Jak twierdzi Małgorzata Kwiatkowska, istnieją trzy komponenty procesu wychowania: kultura i jej wymiar w edukacji, moralność (jako kształtowanie prawidłowych postaw etycznych wśród młodych członków społeczeństwa, ich wrażliwości i umiejętności odróżniania dobra od zła) oraz środowisko lokalne⁶. Na poszczególnych etapach życia człowieka, w procesie wy-

⁴ W. Trempała, A. Pazderska, M. Rajek, *Młodzi dorośli wobec współczesnych zagrożeń dla bezpieczeństwa – refleksje empiryczne*, [w:] *Socjotechnika lęku w polityce*, F. Pierzchalski, J. Golinowski (red.), Bydgoszcz 2016, s. 353-387.

⁵ Patrz: *Młodzież jako przedmiot badań naukowych. Konteksty teoretyczne i metodologiczne*, J. Górniewicz (red.), Olsztyn 1999; *Młodzież w zmieniającym się świecie*, A. Keplinger (red.), Wrocław 2001; R. Leppert, *Młodzież – świat przeżywany i tożsamość*, Kraków 2010; A. Pielecki, *Zmiany postaw młodzieży wobec osób niepełnosprawnych*, Lublin 2013; B. Weigl, *Stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci i młodzieży*, Warszawa 1999.

⁶ M. Kwiatkowska, *Znaczenie edukacji kulturalnej w procesie kształtowania postaw moralnych młodzieży w środowisku lokalnym*, [w:] *Młodzież jako przedmiot badań...*, s. 103.

chowania (socjalizacji⁷) udział biorą najpierw członkowie rodziny, później nauczyciele, a wreszcie rówieśnicy i znajomi, po czym podejmuje się własną aktywność, która stymulowana jest w dużym stopniu przez media (a zwłaszcza Internet) i ich udział w promocji określonych wzorców, idoli oraz stereotypów⁸. Autorzy żywią nadzieję, iż uzyskane wyniki oraz wnioski nie tylko pozwolą zobrazować stopień akceptacji młodych osób samych siebie i innego, lecz również umożliwią głębsze zrozumienie mechanizmów, które o tych postawach decydują. Realizacja tak sformułowanego zadania wiąże się również z nadzieją autorów, iż wiedza płynąca z prezentowanego raportu okaże się przydatna w kontekście konstruowania przyszłych programów szeroko rozumianej edukacji na rzecz pokoju we współczesnym świecie.

Problemy i hipotezy badawcze

Głównym celem analizy zebranego materiału empirycznego jest diagnoza przejawianego przez młodzież licealną poziomu akceptacji wybranych grup społecznych i etniczno-narodowych w warunkach obecnych konfliktów oraz kryzysów społeczno-politycznych, które stanowią hipotetyczne zagrożenie dla istotnych w dojrzałych społeczeństwach demokratycznych wartości, takich jak tolerancja i otwartość na osoby o odmiennej kulturze, tradycji, wyglądzie, przekonaniach czy poglądach. Podjęto ponadto próbę zbadania relacji, jaka zachodzi pomiędzy dystansem społecznym przejawianym przez respondentów wobec poszczególnych grup społecznych uwzględnionych w procesie pomiaru a stopniem nasilenia przekonań autorytarnych w deklaracjach osób badanych. W obrębie tak skonstruowanych problemów ogólnych autorzy wyróżnili następujące pytania szczegółowe:

1. Jaki jest poziom dystansu społecznego młodzieży licealnej wobec wybranych grup religijnych, narodowych, ludów oraz grup etnicznych, uchodźców, imigrantów ekonomicznych, osób o określonych preferencjach seksualnych, kolorze skóry i określonym statusie materialnym? Czy młodzież różni się pod

⁷ Socjalizacja jest procesem, w którym jednostka ludzka, obdarzona pewnymi dyspozycjami biologicznymi i psychicznymi, staje się jednostką dojrzałą społecznie, wyposażoną w zdolności i umiejętności skutecznego działania. K. Hurrelmann, *Struktura społeczna a rozwój osobowości. Wprowadzenie do teorii socjalizacji*, Poznań 1994, s. 16. W społeczeństwie informacyjnym nabywanie kompetencji, wiedzy i umiejętności przebiega w trakcie procesu socjalizacji poznawczej, którą wyodrębnia się z ogółu procesu socjalizacji (nabywania wartości i norm społecznych) dla zaakcentowania, iż o sferę intelektu przede wszystkim w niej chodzi. E. Narkiewicz-Niedbalec, *Socjalizacja poznawcza uczącej się młodzieży. Studium z zakresu socjologii i edukacji*, Zielona Góra 2006, s. 7.

⁸ J. Jaroszyński, *Autorytety w świecie stereotypów – krytyczna ocena medialnego obrazu osobowości*, „Kultura – Media – Teologia” 2010, nr 3, s. 67.

kątem przejawianego dystansu społecznego wobec wspomnianych grup? A jeśli tak, to w jakim zakresie?

2. Jaki jest stopień nasilenia przekonań autorytarnych w świadomości młodzieży licealnej? Czy jest on różny ze względu na płeć, miejsce zamieszkania, subiektywną ocenę własnej sytuacji materialnej, poglądy polityczne czy poziom religijności? A jeśli tak, to w jakim zakresie?
3. Czy zachodzi relacja pomiędzy stopniem nasilenia przekonań autorytarnych a dystansem społecznym przejawianym przez młodzież wobec grup społecznych ujętych w badaniu? Jeśli tak, to w jakim zakresie?
4. Czy zachodzi związek pomiędzy stopniem nasilenia dystansu społecznego przejawianego przez młodzież a bezpośrednią konfrontacją własnych przekonań na temat innych kultur z wiedzą przekazywaną przez eksperta w dziedzinie edukacji międzykulturowej (w ramach warsztatów poprzedzających pomiar empiryczny). A jeśli tak, to w jakim zakresie?

W nawiązaniu do powyższych pytań badawczych autorzy projektu postanowili poddać weryfikacji następujące hipotezy:

1. Młodzież licealna przejawia najwyższy dystans społeczny wobec grup najbardziej oddalonych kulturowo oraz etnicznie i najniższy wobec najbliższych grup kulturowo-etnicznych.

Uzasadnienie: Hipoteza ta nie tylko wydaje się dość oczywista w mniemaniu potocznym, ale potwierdzają ją wyniki niektórych badań nad dystansem społecznym Polaków z ostatnich lat. Rezultaty te wskazują, iż badani przejawiają najczęściej wysoki poziom dystansu społecznego wobec grup religijnych, etnicznych i narodowościowych najbardziej oddalonych cywilizacyjnie od kultury cywilizacji państw Zachodu⁹, zaś do czynników osłabiających dystans wobec innych grup należy między innymi zaliczyć bezpośrednie kontakty międzyludzkie, bliskość miejsca zamieszkania, zainteresowanie wiadomościami na temat danej grupy czy narodowości¹⁰. Jak pisze Piotr Szwed: „Wszystkie zależności są wyraźne i potwierdzają hipotezę, że kontakt zdecydowanie osłabia dystans wobec określonej grupy, zaś brak kontaktu wywołuje w efekcie większy dystans wobec obcych. Nie sądzimy wszakże, że sam kontakt wywołuje pozytywne bądź negatywne reakcje emocjonalne. Są one wynikiem wrażenia lub wrażeń, jakie on spowodował. Fakt zbieżności kontaktu i pozytywnej postawy wobec przedstawicieli konkretnej mniejszości świadczy o tym, że »zyskują« oni w oczach przy bliższym poznaniu, czy nawet powierzchownym kontakcie. W naszym przypadku nie musi to być po-

⁹ A. Szejberg, T. L. Jasiński, *Ocena dystansu społecznego wobec przejawów dyskryminacji w deklaracjach studentów*, „Forum Oświatowe” 2015, nr 27 (1).

¹⁰ P. Szwed, *Spoleczne i przestrzenne uwarunkowanie dystansu społecznego*, StatSoft Polska 2004, <http://www.statsoft.pl/portals/0/Downloads/Naukowe4.pdf> (dostęp: 28.10.2016), s. 54-57.

zytywne ustosunkowanie się, lecz choćby powstrzymanie się od negatywnych postaw”¹¹.

2. Szczególnie wysoki dystans społeczny przejawiany jest przez młodzież licealną wobec uchodźców oraz imigrantów ekonomicznych, a także grup kojarzonych z islamskim terroryzmem i fundamentalizmem.

Uzasadnienie: Problem migracji ludności z państw Bliskiego Wschodu i północy Afryki do Europy oraz akty terroryzmu islamskiego należą do najbardziej aktualnych i nośnych medialnie kryzysów w ciągu ostatnich lat, zaś informacje przekazywane przez środki masowego przekazu stanowią jedno z najważniejszych źródeł wiedzy kształtujących świadomość i postawy młodzieży¹². W efekcie, ekspozycja terminów *uchodźca*, *imigrant* i *islam* w kontekście współczesnych zagrożeń terrorystycznych, ekonomicznych i politycznych dla Europy stworzyła podstawy do negatywnego wartościowania tychże pojęć i kojarzenia ich z medialnymi obrazami śmierci, agresji i nędzy.

3. Młodzi Polacy przejawiają wyższy poziom dystansu społecznego wobec Rosjan niż pozostałych narodów sąsiadujących z Polską.

Uzasadnienie: Dotychczasowe badania empiryczne wskazują na dość niski poziom sympatii Polaków do Rosjan. Po okresie jego krótkotrwałego wzrostu w latach 2008-2012 nastąpił ponowy spadek w latach 2013-2016¹³. Należy przypuszczać, że o zjawisku tym prawdopodobnie decyduje nie tylko zbiorowa pamięć na temat relacji polsko-rosyjskich w przeszłości, lecz również poczucie zagrożenia wzmożone aneksją Krymu w 2014 r. oraz prowadzoną w ostatnich latach przez kremlowskie władze polityką militaryzacji. Jednocześnie jednak autorzy są świadomi, że niechęć i strach wywołane działaniami rosyjskich elit politycznych, nie muszą przekładać się na wskaźnik dystansu społecznego wobec zwykłych obywateli tego kraju.

4. Rosnące poczucie zagrożenia wydarzeniami w środowisku międzynarodowym przyczynia się do narastania tendencji autorytarnych w rozumowaniu młodzieży licealnej.

Uzasadnienie: Hipoteza ta znajduje swoje oparcie w badaniach nad autorytarnym charakterem społecznym. Wskazują one, że w obliczu poczucia zagrożenia jednostki przejawiają większy lęk przed obcymi, definiują świat i rzeczywistość w kategoriach absolutystycznych zasad moralnych, przejawiają skłonność do poszukiwania wrogów zewnętrznych i wewnętrznych oraz dzielenia społeczeństwa na grupy „swoje” i „obce”¹⁴. Zdaniem autorów funkcjonujący od kilku lat stan

¹¹ Tamże.

¹² W. Trempała, A. Pazderska, M. Rajek, *Młodzi dorośli...*, s. 356, 358.

¹³ M. Omyła-Rudzka, *Stosunek do innych narodów. Komunikat z badań CBOS*, 2016, nr 53, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_053_16.PDF (dostęp: 28.10.2016), s. 3-4.

¹⁴ U. Jakubowska, *Preferencje polityczne*, Warszawa 1999.

debaty publicznej na temat zagrożeń dla bezpieczeństwa społecznego i ich źródeł spełnia kryteria dla przynajmniej częściowego zaistnienia procesu transformacji demokratycznego charakteru społeczeństwa polskiego w kierunku wartości i rozumowania autorytarne. Młodzież, będąc na wczesnym etapie dojrzałości społecznej, wydaje się cechować znaczącą elastycznością w omawianym zakresie.

5. Im wyższy stopień nasilenia postaw autorytarnych w przekonaniach młodzieży, tym wyższy poziom przejawianego przez nich dystansu społecznego wobec grup społecznych ujętych w badaniu. Związek ten jest tym silniejszy, im większa odległość kulturowa pomiędzy respondentem a ocenianą grupą społeczną.

Uzasadnienie: W tym przypadku swoisty punkt odniesienia ponownie stanowi dorobek psychologii politycznej w zakresie badań nad postawami autorytarnymi. Wynika z nich, iż wyższy stopień nasilenia autorytaryzmu koreluje z postawami etnocentrycznymi, antysemityzmem, ogólną niechęcią do grup społecznych kierujących się stylami życia i kodeksem moralnym innymi, niż te właściwe dla grup własnych, do których należy jednostka¹⁵.

6. Udział w warsztatach z zakresu komunikacji międzykulturowej wpływa na wielkość dystansu społecznego przejawianego przez młodzież wobec ujętych w badaniu grup społecznych.

Uzasadnienie: W uzasadnieniu hipotezy 1 autorzy powołali się na badania, które wykazały, iż samo poszukiwanie informacji na temat obcej grupy społecznej obniża dystans społeczny badanych wobec niej. Tym samym zasadne wydaje się założenie, iż uczestnictwo w warsztacie z zakresu komunikacji międzykulturowej wpływa na sposób postrzegania przez respondentów poszczególnych grup społecznych, zwłaszcza tych, które były głównym przedmiotem dyskusji w jego trakcie. Autorzy nie przesądzają jednak, czy wpływ ten przyczyni się do obniżenia, czy też powiększenia dystansu społecznego – zarówno w odniesieniu do wszystkich grup, jak i tych, na temat których eksponowano najwięcej treści.

Brak jednolitych przypuszczeń w omawianym zakresie spowodowany jest przynajmniej dwoma argumentami, które prowadzą do sprzecznych ze sobą oczekiwań dotyczących rezultatów uzyskanych za pośrednictwem przeprowadzonego eksperymentu. Pierwszy zakłada pozytywną korelację pomiędzy uczestnictwem w warsztacie a obniżeniem dystansu społecznego wobec poszczególnych grup. Jeśli bowiem nawet źródłem spłycenia dystansu społecznego nie będzie przekazywana wiedza i racjonalna, oparta na wynikach badań argumentacja eksperymentatora-eksperta w dziedzinie komunikacji międzykulturowej, to może nim być chęć ukazania siebie przez respondenta w pozytywnym świetle przed samym sobą, jak i prowadzącym badania. Na możliwość taką wskazują chociażby rozważania

¹⁵ Tamże, s. 35; K. Skarżyńska, *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Warszawa 2005, s. 43-44.

Andrzeja Papuzińskiego na temat badań empirycznych nad preferencjami ekologicznymi społeczeństwa¹⁶.

Drugi z argumentów zwraca uwagę na możliwość wystąpienia korelacji ujemnej, a więc powiększenia dystansu społecznego pod wpływem doświadczeń związanych z uczestnictwem w warsztacie na temat komunikacji międzykulturowej. Psychologia społeczna dostarcza bowiem wiedzy, zgodnie z którą sympatia lub antypatia jednostki do danego obiektu postawy kształtuje się pod wpływem wielu złożonych czynników, w tym jej spostrzeżeń na temat osoby, która przekonuje do akceptacji i respektowania określonego zachowania lub przekonań na temat danego obiektu postawy¹⁷. Duże znaczenie może więc tu mieć fakt, czy osobę prowadzącą warsztat spostrzeżono jako dyrektywną lub niedyrektywną, miłą lub nieprzyjazną, ograniczającą lub pozostawiającą swobodę wyboru w trakcie poszczególnych zadań warsztatowych, zaś w tym przypadku rolę odgrywa liczna grupa czynników – począwszy od dyspozycji dnia trenera, po indywidualia występujące w danej zbiorowości uczestniczącej w warsztacie. Stąd też autorzy postanowili pozostać jedynie na poziomie założenia, iż osoby uczestniczące w warsztacie nastawionym w swej treści na zmianę postaw będą odróżniać się od pozostałych respondentów. Odpowiedź na pytanie, w jakim zakresie, nie była jednak możliwa na etapie formułowania hipotez. Stworzenie jej ram treściowych okazało się w pewnym stopniu możliwe dopiero na podstawie bezpośrednich reakcji uczniów w trakcie i po przeprowadzeniu zaplanowanego w projekcie eksperymentu.

Zmienne i ich pomiar

W prezentowanym projekcie badawczym materiał empiryczny został zebrany przy użyciu kwestionariusza ankiety składającego się z trzech części. Pierwsza z nich zawierała prośbę do respondentów o określenie swojego profilu społecznego. Metryczka zawierała pytania o te cechy socjodemograficzne osób badanych, które uwzględniono w sformułowanych powyżej pytaniach badawczych. Respondenci zostali tym samym zapytani o płeć, miejsce zamieszkania, subiektywną ocenę własnej sytuacji materialnej oraz światopogląd religijny i poglądy polityczne. Druga część ankiety mierzyła poziom dystansu społecznego wobec wybranych przez autorów grup społecznych. W tym celu autorzy wykorzystali skalę autorstwa Emory Bogardusa, zaś dobór poszczególnych grup i ich kategorii oparli w znaczącym stopniu na badaniach Aleksandra Szejnberga i Tadeusza Leszka Ja-

¹⁶ A. Papuziński, *Świadomość ekologiczna a kultura*, [w:] *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, A. Papuziński (red.), Bydgoszcz 1999, s. 189-190.

¹⁷ Patrz: P. G. Zimbardo, M. R. Leippe, *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*, Poznań 2004, s. 140-163; G. Böhner, M. Wänke, *Postawy i zmiana postaw*, Gdańsk 2004, s. 175-195.

sińskiego¹⁸. Z kolei w trzeciej części kwestionariusza ankietowani zostali poproszeni o ustosunkowanie się do 10 sformułowanych przez autorów stwierdzeń, tworzących – opartą na modelu likertowskim – skalę przekonań autorytarnych oraz jednego stwierdzenia kontrolnego mierzącego subiektywną ocenę poziomu tolerancyjności respondentów. Dodatkowo, w celu dokładnej realizacji wszystkich zamierzeń badawczych, autorzy postanowili przeprowadzić eksperyment. Polegał on na realizacji warsztatów z zakresu komunikacji międzykulturowej wśród połowy badanych osób tuż przed wypełnieniem kwestionariusza ankiety (patrz problem badawczy 4 i hipoteza 6). W analizie statystycznej zastosowano testy istotności różnic, których wybór był zależny od właściwości zgromadzonego zbioru danych.

Z myślą o większej przejrzystości formułowanych przez autorów wniosków i interpretacji, szczegółowy opis operacjonalizacji i pomiaru badanych zmiennych autorzy postanowili zamieścić na wstępie poszczególnych części analizy materiału empirycznego.

Organizacja badań i ich przebieg

Badania przeprowadzono we wrześniu 2016 r. na terenie czterech szkół ponadgimnazjalnych w Bydgoszczy. Pomiarom objęto 16 klas uczniowskich, zgromadzono 420 ankiet, z czego 52 odrzucono ze względu na fakt, iż były wypełnione jedynie częściowo. Tym samym łącznie do analizy zostały włączone kwestionariusze ankiety pochodzące od 368 respondentów, w tym od 119 chłopców i 249 dziewcząt. Należy również nadmienić, iż eksperyment w postaci warsztatów z zakresu komunikacji międzykulturowej przeprowadzono wśród 183 osób z grupy badanych, których ankiety uwzględniono w analizie rezultatów. Autorzy projektu mają pełną świadomość, iż dobór próby – uwarunkowany ograniczonym czasem na realizację projektu badawczego – uniemożliwia formułowanie wniosków reprezentatywnych dla całej populacji młodzieży licealnej. Niemniej jednak uzyskana wielkość oraz różnorodność próby umożliwiają dokonanie jej wartościowej charakterystyki, która stanowić będzie podstawę oraz inspirację do kontynuacji tychże badań – prowadzonych na większym obszarze i większej populacji osób badanych.

Analiza wyników badań

Tendencje autorytarne w przekonaniach i subiektywna ocena poziomu własnej tolerancji wśród młodzieży

Jak wskazano we wcześniejszej części raportu, pomiaru tendencji autorytarnych w przekonaniach młodzieży dokonano za pośrednictwem – opartej na mo-

¹⁸ Patrz: A. Szejberg, T. L. Jasiński, *Ocena dystansu społecznego...*

delu likertowskim – skali składającej się z 10 stwierdzeń sformułowanych przez autorów. Badani zostali poproszeni o ustosunkowanie się do nich poprzez wybór jednego z pięciu możliwych wariantów odpowiedzi, tj. „zdecydowanie się zgadzam”, „raczej się zgadzam”, „nie mam zdania”, „raczej się nie zgadzam”, „zdecydowanie się nie zgadzam”. W każdym przypadku odpowiedzi pozytywne były punktowane wartościami maksymalnymi (odpowiednio 5 za „zdecydowanie się zgadzam” i 4 za „raczej się zgadzam”), zaś negatywne minimalnymi (odpowiednio 2 za „raczej się nie zgadzam” i 1 za „zdecydowanie się nie zgadzam”). Każdej odpowiedzi odzwierciedlającej brak zdania lub niezdecydowanie respondenta („nie mam zdania”) przydzielono 3 punkty. Średnia suma punktów zdobyta przez osobę badaną stanowi wskaźnik nasilenia przekonań autorytarnych.

Doboru treści poszczególnych stwierdzeń dokonano w znacznej mierze na podstawie – znanych z literatury z zakresu psychologii politycznej – teoretycznych i empirycznych modeli konceptualizacji postaw autorytarnych¹⁹. Tabela 1 przedstawia przyjętą przez autorów typologię stopni nasilenia tychże postaw, która stanowić będzie modelowy punkt odniesienia dla rezultatów uzyskanych na podstawie odpowiedzi respondentów.

Tabela 1. Przyjęta przez autorów typologia stopni nasilenia postaw autorytarnych

Typ przekonań	Punktacja
Skrajny autorytaryzm	Od 4,5 do 5,0
Silny autorytaryzm	Od 3,5 do 4,49
Ambiwalencja/obojętność	Od 2,5 do 3,49
Słaby autorytaryzm	Od 1,5 do 2,49
Brak autorytaryzmu	Od 1 do 1,49

Źródło: opracowanie własne

Uzyskane przy użyciu omawianej skali wyniki przeczą założeniom autorów poczynionym na etapie formułowania hipotez, iż obecne zagrożenia społeczno-polityczne na arenie międzynarodowej prowadzą do znacznego nasilenia tendencji autorytarnych w postawach respondentów. Średnia badanego wskaźnika na pięciopunktowej skali dla całej próby osób badanych wyniosła 2,82. Oznacza to,

¹⁹ Zob. U. Jakubowska, *Preferencje polityczne...*; K. Korzeniowski, *Autorytaryzm i jego psychologiczne konsekwencje*, [w:] *Podstawy psychologii politycznej*, K. Skarżyńska (red.), Poznań 2002, s. 59-79; K. Skarżyńska, *Człowiek a polityka...*, s. 43-52.

iz ankietowanych cechuje ambiwalencja w zakresie mierzonych przekonań, która odznacza się jednak tendencją w kierunku słabszych stopni nasilenia autorytaryzmu. Przedział skrajnego autorytaryzmu został osiągnięty jedynie przez jedną osobę (0,27%), silny autorytaryzm przejawia 16,50% osób badanych, ambiwalencja przekonań jest cechą 55,50% ankietowanych, z czego u 6,23% oznacza ona pełnię niezdecydowania, w przypadku 19,24% badanych odznacza się ona tendencją w kierunku silniejszych stopni autorytaryzmu, a w przypadku 30,08% w kierunku słabszych stopni nasilenia. Na poziomie słabego autorytaryzmu kształtują się przekonania 27,10% respondentów, zaś brak autorytaryzmu dotyczy przekonań 0,54% osób z badanej próby.

Ciekawie prezentują się także uśrednione wyniki i rozkłady odpowiedzi uzyskane w odniesieniu do poszczególnych twierdzeń. Większość badanej młodzieży uważa, iż zasady i normy życia społecznego mają wieczny oraz absolutny charakter (odpowiedzi twierdzące – 59,89%, odpowiedzi niezdecydowane – 26,29%, odpowiedzi negujące – 13,82%), uznaje pierwszeństwo praw rdzennych obywateli kraju nad prawami poszczególnych mniejszości (odpowiedzi twierdzące – 52,03%, odpowiedzi niezdecydowane – 21,68%, odpowiedzi negujące – 26,29%), a także postrzega współczesny świat jako miejsce niebezpieczne dla życia (odpowiedzi twierdzące – 51,22%, odpowiedzi niezdecydowane – 18,43%, odpowiedzi negujące – 30,35%).

Opinie respondentów cechują się większym zróżnicowaniem w kwestii konieczności ochrony Polski przed napływem obcych kultur (odpowiedzi twierdzące – 32,25%, odpowiedzi niezdecydowane – 23,31%, odpowiedzi negujące – 44,44%), wyboru mądrej dyktatury jako lepszej formy rządów niż reżim demokratyczny (odpowiedzi twierdzące – 26,02%, odpowiedzi niezdecydowane – 30,08%, odpowiedzi negujące – 43,90%), a także poglądu głoszącego, że narody dzielą się na lepsze i gorsze (odpowiedzi twierdzące – 34,14%, odpowiedzi niezdecydowane – 17,62%, odpowiedzi negujące – 48,24%). Choć warto w tym miejscu zwrócić uwagę na występującą w każdym przypadku przewagę głosów negujących nad twierdzącymi.

Najniższy poziom akceptacji wśród badanych dotyczy stwierdzeń wskazujących na przeważającą liczbę ludzi z natury złych nad dobrymi (odpowiedzi twierdzące – 25,21%, odpowiedzi niezdecydowane – 20,32%, odpowiedzi negujące – 54,47%), konieczność podporządkowania własnych zachowań i decyzji pod jurysdykcję wyidealizowanych autorytetów (odpowiedzi twierdzące – 21,14%, odpowiedzi niezdecydowane – 18,43%, odpowiedzi negujące – 60,43%), nieuchronność wojny jako czynnika naturalnej selekcji ludzi lepszych od gorszych (odpowiedzi twierdzące – 22,78%, odpowiedzi niezdecydowane – 18,69%, odpowiedzi negujące – 58,53%) oraz zasadność wprowadzenia prawa opartego na kodeksie Hammurabiego (odpowiedzi twierdzące – 24,94%, odpowiedzi niezdecydowane – 11,92%, odpowiedzi negujące – 63,14%). Uśrednione wyniki odpo-

wiedzi respondentów w odniesieniu do poszczególnych twierdzeń prezentuje tabela 2.

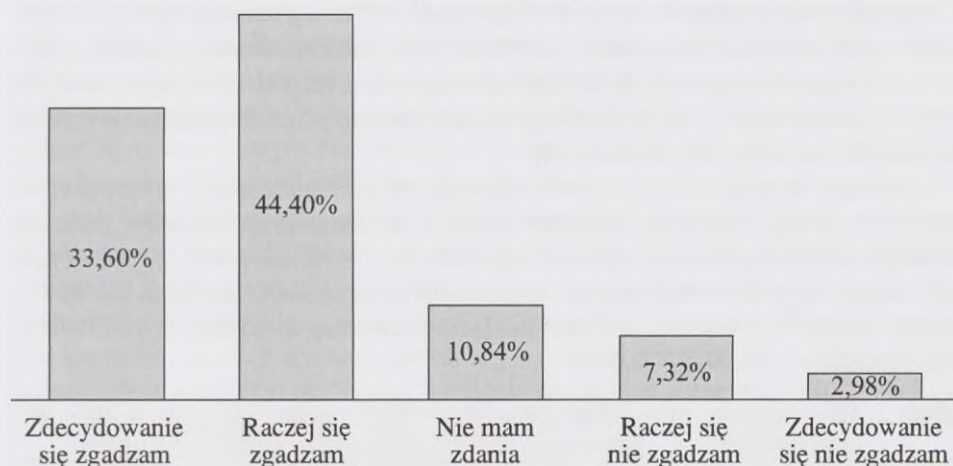
Tabela 2. Uśrednione wyniki odpowiedzi respondentów względem poszczególnych twierdzeń i odchylenia standardowe

Twierdzenie	M	SD
Zasady życia społecznego mają wieczny charakter, powinny obowiązywać zawsze i wszędzie.	3,65	1,06
Mniejszości narodowe powinny posiadać pewne prawa, jednak pierwszeństwo i pełnię praw powinni posiadać jedynie rdzenni obywatele kraju.	3,35	1,25
Współczesny świat to bardzo niebezpieczne miejsce do życia.	3,31	1,10
Polskę należy zdecydowanie chronić przed napływem obcych kultur.	2,87	1,21
Mądra dyktatura to lepszy system władzy niż rządy demokratyczne.	2,71	1,23
Narody nie są z natury równe. Tak jak ludzie, narody dzielą się na lepsze i gorsze.	2,65	1,35
Więcej jest na świecie ludzi z natury złych niż dobrych.	2,58	1,14
W życiu bardziej niż własnym zdaniem należy kierować się wskazówkami autorytetów (np. Boga, rodziny, przywódcy).	2,41	1,11
Wojna to nieuchronny warunek zwycięstwa ludzi silniejszych nad słabszymi.	2,36	1,30
Prawo powinno być surowe i oparte na zasadzie „oko za oko, ząb za ząb”.	2,34	1,31

Źródło: opracowanie własne

W części kwestionariusza ankiety poświęconej pomiarom poziomu autorytaryzmu w przekonaniach osób badanych, autorzy postanowili zamieścić dodatkowe twierdzenie kontrolne, które spełnia funkcję zmiennej objaśniającej względem pozostałych skal wykorzystanych w projekcie badań. Respondenci zostali poproszeni o ocenę tego, czy uważają siebie za osoby tolerancyjne. Odpowiedzi były punktowane w porządku odwrotnym niż ten, który zastosowano w przypadku przekonań autorytarnych. Tak więc odpowiedzi pozytywne były punktowane wartościami minimalnymi (1 za „zdecydowanie się zgadzam” i 2 za „raczej się zgadzam”), zaś negatywne wartościami maksymalnymi (4 za „raczej się nie zgadzam” i 5 za „zdecydowanie się nie zgadzam”). Bez zmian pozostała punktacja odpowiedzi niezdecydowanych (3 za „nie mam zdania”). Jak się okazało, zdecydowana większość osób badanych uznała siebie za osoby tolerancyjne (patrz: rycina 1). Osobista ocena poziomu tolerancji dokonana przez respondentów umożliwia ponadto predykcję zmienności na skali postaw autorytarnych. Im niższa sa-

moocena własnej tolerancji, tym wyższy poziom stopnia nasilenia postaw autorytarnych i na odwrót. Im wyższa samoocena poziomu własnej tolerancji, tym słabszy stopień nasilenia postaw autorytarnych ($\tau = 0,237$, $p < 0,05$).

Rycina 1. Samoocena własnego poziomu tolerancji wobec innych w deklaracjach respondentów

Źródło: opracowanie własne

Dystans społeczny młodzieży wobec wybranych grup społecznych

Do oceny dystansu społecznego ankietowanych – jako formy przejawów dyskryminacji określonych grup osób – autorzy wykorzystali polską wersję „Skali dystansu społecznego” opracowaną w 1925 r. przez amerykańskiego socjologa Emory Bogardusa²⁰. Respondenci mieli do wyboru jeden z siedmiu punktowanych wariantów odpowiedzi definiujących dopuszczalną przez osoby badane bliskość relacji z członkami poszczególnych grup ujętych w badaniu. Pierwsza odpowiedź wskazywała na możliwość zawarcia małżeństwa przez respondenta z przedstawicielem określonej grupy (1 punkt), druga na możliwość bycia jego przyjacielem/przyjaciółką (2 punkty), trzecia najbliższym sąsiadem/sąsiadką (3 punkty), czwarta kolegą/koleżanką z pracy (4 punkty), piąta współobywatelem/współobywatelką (5 punktów), a szоста (6 punktów), iż członkowie ocenianej grupy mogą być gośćmi w kraju zamieszkania ankietowanych. Wybór siódmego wariantu odpowiedzi oznaczał, że osoba badana nie życzy sobie obecności przedstawicieli danej grupy we własnym państwie (7 punktów). Wskaźnikiem dystansu społecznego przejawianego przez badaną młodzież wobec poszczególnych kategorii i grup ujętych w badaniu jest procentowy rozkład odpowiedzi udzielonych przez respondentów. Pomimo wskazywanych w literaturze wątpliwości dotyczących

²⁰ Patrz: A. N. Oppenheim, *Kwestionariusze, wywiady, pomiary postaw*, Poznań 2004, s. 219-220.

równości przedziałów składających się na – zastosowaną w badaniach – skalę Bogardusa, autorzy zdecydowali się przedstawić wyniki także w postaci średniej arytmetycznej. Im jest ona niższa, tym niższy dystans społeczny i na odwrót (1 – dystans minimalny; 7 – dystans maksymalny). Zabieg ten miał na celu wzbogacić i uporządkować prezentację uzyskanych rezultatów. Niemniej jednak autorzy mają pełną świadomość, iż wnioski sformułowane na podstawie uśrednionych różnic w zakresie dystansu społecznego przejawianego przez respondentów należy traktować z pewną dozą ostrożności.

Analiza uzyskanych wyników wskazuje, iż najniższy średni dystans społeczny wyrażony przez respondentów wobec wszystkich grup ujętych w badaniu dotyczył osób o określonym statusie materialnym ($M = 1,88$, $Mo = 1$). Osoby bogate cieszą się jedynie nieznacznie większą akceptacją osób badanych niż osoby biedne (tabela 3). Choć warto w tym miejscu podkreślić, że różnica ta jest istotna statystycznie ($t = 3,59$, $p < 0,05$).

Tabela 3. Dystans społeczny w deklaracjach respondentów wobec osób o określonym statusie materialnym – procentowy rozkład odpowiedzi, średnia i dominanta

Osoby o określonym statusie materialnym	1	2	3	4	5	6	7	M	Mo
Osoby bogate	62,87	19,78	4,33	1,90	8,40	2,44	0,28	1,81	1
Osoby biedne	53,38	26,83	5,69	2,17	9,21	2,72	0	1,95	1

Źródło: opracowanie własne

Badaną próbę cechuje także stosunkowo niski poziom dystansu społecznego wyrażany wobec osób o innym niż biały kolorze skóry ($M = 2,21$, $Mo = 1$). Ponad 42% respondentów uznało zgodnie ze swoją pierwszą reakcją, że dopuszcza możliwość nawiązania bliskich relacji rodzinnych z osobą o czarnym lub innym niż biały i czarny kolorze skóry (tabela 4). Nieznacznie częściej czynili tak respondenci, którzy osiągnęli niższe wyniki na skali przekonań autorytarnych ($\tau = 0,231$, $p < 0,05$) oraz badani uważający siebie za osoby tolerancyjne ($\tau = 0,138$, $p < 0,05$).

Tabela 4. Dystans społeczny w deklaracjach respondentów wobec osób o określonym kolorze skóry – procentowy rozkład odpowiedzi, średnia i dominanta

Osoby o określonym kolorze skóry	1	2	3	4	5	6	7	M	Mo
Osoby czarnoskóre	42,27	34,42	7,32	2,17	8,41	3,52	1,89	2,18	1
Osoby o kolorze skóry innym niż biały i czarny	42,55	32,52	7,32	2,44	8,40	5,42	1,35	2,23	1

Źródło: opracowanie własne

Niezwykle zróżnicowane wartości dystansu społecznego dostrzec można w stosunku młodzieży licealnej do przedstawicieli poszczególnych państw. Warto jednak w tym miejscu zaznaczyć, że sumarycznie jest to trzeci z najniższych wyników uzyskanych w odniesieniu do wszystkich kategorii grup ujętych w badaniu ($M = 2,43$, $Mo = 1$). Dużą w tym zasługą państw kojarzonych z zachodnimi, skonsolidowanymi demokracjami liberalnymi, których obywatele cieszą się wysokim poziomem akceptacji w badanej próbie (tabela 5). Zgodnie z założeniami autorów, najgorzej w omawianym zestawieniu wypadają narody najbardziej różniące się kulturowo i religijnie od Polaków. Teza ta odnosi się zwłaszcza do wyniku, jaki uzyskali Turcy i Izraelczycy. W przypadku obywateli Rumunii autorzy są skłonni przypuszczać, iż rezultat ten w pewnym stopniu jest zawyżony. Może to wynikać z faktu, że Polacy nierzadko i niesłusznie utożsamiają Rumunów z Romami, których nie darzą szczególną akceptacją²¹. W przypadku wszystkich ujętych w badaniu narodów wyższy dystans społeczny wyrażali respondenci cechujący się jednocześnie wyższym poziomem nasilenia przekonań autorytarnych ($\tau = 0,231$, $p < 0,05$). Z kolei obywatele Turcji, Izraela czy Rumunii są gorzej oceniani przez osoby, których deklaracje wskazują na wyższy poziom dystansu wobec ludzi o innym niż biały kolorze skóry (tabela 6).

Tabela 5. Dystans społeczny w deklaracjach respondentów wobec wybranych grup narodowych – procentowy rozkład odpowiedzi, średnia i dominanta

Wybrane narody	1	2	3	4	5	6	7	M	Mo
Obywatele USA	60,98	21,41	5,69	2,44	3,79	4,88	0,81	1,84	1
Hiszpanie	55,01	23,85	5,96	2,44	5,69	6,51	0,54	2,01	1
Włosi	53,12	24,39	5,96	3,79	5,42	5,96	1,36	2,073	1
Brytyjczycy	54,47	23,03	6,23	2,71	5,42	6,51	1,63	2,075	1
Francuzi	52,84	23,58	6,51	3,52	5,42	6,78	1,35	2,1	1
Finowie	45,26	24,12	11,93	4,06	7,59	6,23	0,81	2,26	1
Węgrzy	43,36	27,1	8,67	3,79	9,76	6,51	0,81	2,32	1
Bułgarzy	36,86	27,64	10,57	5,42	8,13	8,94	2,44	2,56	1
Żydzi	31,16	27,37	12,74	4,61	10,84	7,59	5,69	2,82	1
Rumuni	24,39	23,58	13,28	6,23	11,38	13,28	7,86	3,27	1
Turcy	23,56	24,39	11,66	6,78	11,11	14,64	7,86	3,32	2

Źródło: opracowanie własne

²¹ Patrz: L. Mróz, *Świadomościowe wyznaczniki dystansu etnicznego*, „Etnografia Polska” 1979, t. 23, z. 2, s. 157-168; A. Szejnberg, T. L. Jasiński, *Ocena dystansu społecznego...*, s. 108; M. Omyła-Rudzka, *Stosunek do innych narodów...*, s. 4.

Tabela 6. Dystans społeczny wobec osób o innym kolorze skóry a dystans społeczny wobec Turków, Żydów i Rumunów

Średni wynik dystansu społecznego respondentów wobec osób o innym kolorze skóry niż biały	Turcy ($\tau = 0,486, p < 0,05$)	Żydzi ($\tau = 0,565, p < 0,05$)	Rumuni ($\tau = 0,433, p < 0,05$)
Od 1 do 1,5	2,99	2,34	3,18
Od 2 do 2,5	3,97	3,42	3,73
Od 3 do 3,5	4,10	3,50	3,85
Od 4 do 4,5	5,91	4,08	5,27
Od 5 do 5,5	4,75	4,28	4,69
Od 6 do 7	5,99	5,71	5,38

Źródło: opracowanie własne

Spośród wszystkich narodów sąsiadujących z Polską, badana młodzież darzy największym poziomem akceptacji Słowaków i Czechów, zaś najmniejszym Ukraińców, Białorusinów i Rosjan (tabela 7).

Tabela 7. Dystans społeczny w deklaracjach respondentów wobec narodów sąsiadujących z narodem polskim – procentowy rozkład odpowiedzi, średnia i dominanta

Narody (sąsiedzi Polaków)	1	2	3	4	5	6	7	M	Mo
Słowacy	44,17	24,93	12,2	2,44	8,13	7,05	1,08	2,31	1
Czesi	43,36	24,93	12,47	2,71	7,32	7,04	2,17	2,35	1
Litwini	40,92	25,47	11,93	2,98	8,41	8,67	1,62	2,45	1
Niemcy	39,57	23,58	11,11	2,98	8,41	9,75	4,60	2,64	1
Ukraińcy	36,04	24,12	12,19	4,06	9,76	10,03	3,80	2,72	1
Białorusini	33,61	25,75	12,19	4,61	11,11	9,48	3,25	2,75	1
Rosjanie	27,10	25,47	12,46	4,34	10,57	10,03	10,03	3,16	1

Źródło: opracowanie własne

Co jednak istotne, uzyskane w omawianej kategorii grup wyniki wskazują na brak choćby jednego, wyraźnie preferowanego przez respondentów narodu zamieszkującego nieopodal granic Polski. Z drugiej jednak strony ogólna wartość dystansu społecznego wobec przedstawicieli państw sąsiednich nie jest szczególnie wysoka na tle pozostałych ($M = 2,62$, $M_o = 1$), które zostały ujęte w badaniu, zaś mała rozpiętość pomiędzy najwyższym i najniższym średnim wynikiem wskazuje również na brak narodu, do którego odczuwana jest szczególna niechęć. Warto w tym miejscu nadmienić, że obok wyższego poziomu akceptacji dla przekonani autorytarnych ($\tau = 0,201$, $p < 0,05$), istotnym wskaźnikiem zmienności na skali dystansu społecznego wobec Rosjan był poziom religijności ($\tau = 0,111$, $p < 0,05$). Osoby deklarujące się jako katolicy wykazali się nieco wyższym poziomem omawianego dystansu niż ateści.

W kontekście ustaleń zaprezentowanych w powyższym akapicie należy zaznaczyć, iż katolicy stanowią grupę, wobec której respondenci wyrazili najmniejszy poziom dystansu w całym badaniu. Jest to oczywiście efekt struktury próby osób badanych, na którą siłą rzeczy, ze względu na strukturę wyznaniową Polski, złożyły się w zdecydowanej większości osoby deklarujące katolicyzm. Wysoką, bo drugą pozycję wśród najbardziej akceptowanych grup religijnych zajęli ateści, którzy stanowili 20,8% wszystkich respondentów. Na kolejnych pozycjach uplasowali się protestanci i prawosławni, a więc także przedstawiciele wyznań chrześcijańskich. Badani wyrazili niższy poziom akceptacji wyznań spoza naszego kręgu kulturowego oraz przedstawicieli świadków Jehowy.

W przypadku grup religijnych najbardziej symptomatyczny i wyrazisty wydaje się jednak fakt, że aż 29,0% ankietowanych wyraziło niechęć do obecności muzułmanów w Polsce, zaś uśredniona wartość dystansu wobec wyznawców islamu jest jedną z najwyższych spośród wszystkich zdiagnozowanych w omawianym projekcie. Wynik ten jest nie tylko odzwierciedleniem odległości kulturowej dzielącej polskie tradycje chrześcijańskie i tradycje państw muzułmańskich, lecz również z całą pewnością zaznaczył się tu wpływ obecnych wydarzeń na arenie międzynarodowej, związanych przede wszystkim z generującą lęk społeczny działalnością terrorystycznych organizacji islamskich. Wyższe wskaźniki dystansu społecznego wobec muzułmanów osiągnęły osoby silniej akceptujące przekonania autorytarne ($\tau = 0,277$, $p < 0,05$), deklarujące niższy poziom tolerancji ($\tau = 0,210$, $p < 0,05$), preferujące poglądy prawicowe ($\tau = 0,176$, $p < 0,05$, zdecydowanie lewicowe – 2,95, umiarkowanie lewicowe – 3,93, apolityczne – 4,70, umiarkowanie prawicowe – 4,78, zdecydowanie prawicowe – 5,39) i wyższy dystans społeczny wobec osób o innym kolorze skóry ($\tau = 0,340$, $p < 0,05$). Łączna średnia wartość dystansu społecznego wobec wszystkich grup religijnych wyniosła $M = 2,92$, $M_o = 1,87$ (tabela 8). W kontekście analizy zdiagnozowanych zależności, zachodzących pomiędzy poglądami politycznymi a stosunkiem do muzułmanów, autoryzacja zachowują daleko idącą powściągliwość. Wynika ona z faktu, iż po pierwsze

– pomimo wykazanej tendencji rozkładu wyników – wśród osób zdecydowanie prawicowych odnaleźć można jednostki odznaczające się niskim poziomem dystansu społecznego wobec muzułmanów, zaś wśród osób zdecydowanie lewicowych takie, u których dystans ten jest wysoki. Po drugie, większość respondentów określiła swoje poglądy jako apolityczne (50,5%). Wielu z respondentów sygnalizowało w trakcie wypełniania kwestionariusza brak zrozumienia dla kategorii różnicujących poglądy polityczne ankietowanych, zwracało uwagę na brak zainteresowania polityką, niechęć do tej dziedziny funkcjonowania społeczeństwa, brak elementarnej wiedzy na temat podstawowych dystynkcji wyróżniających określone ideologie polityczne. Wskazane braki mogą zaś decydować o jakości polskiej demokracji, stopniu jej skonsolidowania w przyszłości oraz przestrzegania ważnej, konstytucyjnej zasady ustrojowej Rzeczypospolitej, jaką jest pluralizm polityczny.

Tabela 8. Dystans społeczny w deklaracjach respondentów wobec wybranych grup religijnych – procentowy rozkład odpowiedzi, średnia i dominanta

Grupy religijne	1	2	3	4	5	6	7	M	Mo
Katolicy	82,11	10,30	1,90	0,27	4,34	0,54	0,54	1,38	1
Ateiści	43,63	29,54	7,86	2,71	10,84	2,71	2,71	2,26	1
Protestanci	34,69	30,62	11,11	4,88	12,47	4,60	1,63	2,50	1
Prawosławni	31,98	31,16	12,47	4,61	13,01	5,42	1,35	2,57	1
Buddyści	20,05	33,06	11,93	8,13	11,38	13,01	2,44	3,06	2
Wyznawcy judaizmu	19,78	30,63	13,28	5,42	15,99	11,65	3,25	3,15	2
Świadkowie Jehowy	13,55	20,32	12,74	6,51	25,47	8,94	12,47	3,86	5
Muzułmanie	10,57	17,34	7,86	5,15	14,36	15,72	29,00	4,58	7

Źródło: opracowanie własne

Dla kategorii „Wybrane ludy i grupy etniczno-rasowe” ($M = 3,025$, $Mo = 1$) ogół badanych najniższy dystans społeczny zadeklarował wobec Słowian i Skandynawów. Uśrednione wyniki uzyskane przez kolejne w zestawieniu grupy Afroamerykanów, Latynosów i Azjatów mieszczą się jednak w tych samych przedziałach dystansu, tj. w punkcie centralnym pomiędzy „przyjaźnią” a „najbliższym sąsiedztwem”. Niemal równo na granicy drugiego z wymienionych przedziałów kształtuje się dystans badanych wobec Afrykańczyków. Jego siła wyraźnie zaś rośnie w stosunku respondentów do Romów i Arabów. Choć grupy

te osiągnęły wynik pomiędzy przedziałem „Współpracownik/kolega z pracy” a „Współobywatel”, to warto podkreślić, że w obu przypadkach ponad 20% wszystkich badanych zadeklarowało niechęć do obecności przedstawicieli tychże społeczności w Polsce. Należy także nadmienić, że istotnie silniejszy dystans wobec wybranych ludów i grup etniczno-rasowych cechował osoby bardziej negatywnie nastawione do ludzi o innym kolorze skóry ($\tau = 0,558$, $p < 0,05$) i wykazujące w swych przekonaniach tendencje autorytarne ($\tau = 0,255$, $p < 0,05$).

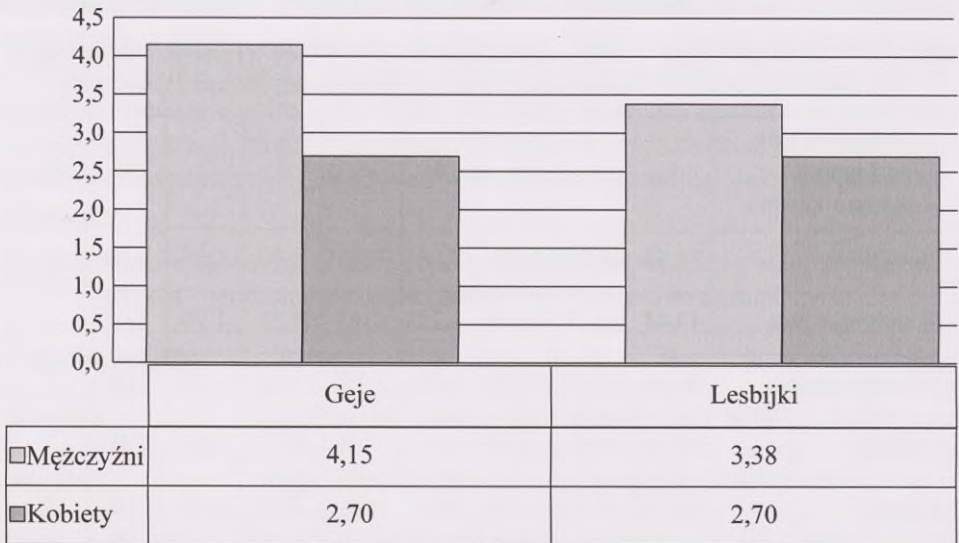
Tabela 9. Dystans społeczny w deklaracjach respondentów wobec wybranych ludów i grup etniczno-rasowych – procentowy rozkład odpowiedzi, średnia i dominanta

Wybrane ludy i grupy etniczno-rasowe	1	2	3	4	5	6	7	M	Mo
Słowianie	45,53	21,95	9,76	4,06	8,94	8,40	1,36	2,39	1
Skandynawowie	44,44	22,77	10,30	3,25	8,13	9,21	1,90	2,43	1
Afroamerykanie	36,86	31,17	9,76	4,06	6,77	10,03	1,35	2,48	1
Latynosi	38,21	24,93	12,47	5,15	7,86	9,76	1,62	2,55	1
Azjaci	34,42	29,27	13,01	4,06	8,41	9,21	1,62	2,56	1
Afrykańczycy	28,73	26,29	11,92	3,79	10,03	14,91	4,33	3,02	1
Romowie	9,48	16,81	12,74	7,59	16,26	16,80	20,32	4,36	6
Arabowie	10,03	18,43	10,03	6,23	14,63	18,43	22,22	4,41	6

Źródło: opracowanie własne

Analizując wartość dystansu społecznego badanej próby wobec osób o orientacji homoseksualnej, autorzy założyli, iż wynik ten – ze względu na charakter badanego zagadnienia – będzie nieznacznie wyższy niż w pozostałych kategoriach. Jest bowiem oczywiste oraz w pełni naturalne, że osobom heteroseksualnym trudno wyobrazić sobie związek małżeński z osobą homoseksualną i na odwrót. Z całą pewnością była to jedna z ważniejszych przyczyn decydujących o jednym z najwyższych wskaźników dystansu społecznego, jaki autorzy zdiagnozowali w odniesieniu do wszystkich grup ujętych w badaniu ($M = 3,23$, $Mo = 2$). Świadczy o tym w dużym stopniu także procentowy rozkład wyników odpowiedzi respondentów (tabela 10). Rezultaty te wskazują również, iż mężczyźni o orientacji homoseksualnej spotykają się z niższym poziomem akceptacji społecznej niż homoseksualne kobiety ($t = 4,35$, $p < 0,05$). Wyższym dystansem wobec osób ho-

moseksualnych odznaczają się respondenci o silniejszych przekonaniach autorytarnych ($\tau = 0,264$, $p < 0,05$), uważające siebie za nietolerancyjne ($\tau = 0,231$, $p < 0,05$), bardziej negatywnie nastawione do osób o innym kolorze skóry ($\tau = 0,405$, $p < 0,05$) oraz mężczyźni ($\tau = -0,226$, $p < 0,05$). Mężczyzn cechuje ponadto większa niechęć do gejów niż lesbijek, podczas gdy u kobiet dystans wobec obu grup kształtuje się na tym samym poziomie (rycina 2).

Rycina 2. Dystans społeczny wobec osób o orientacji homoseksualnej ze względu na płeć respondentów

Źródło: opracowanie własne

Tabela 10. Dystans społeczny w deklaracjach respondentów wobec osób o określonej orientacji seksualnej – rozkład procentowy odpowiedzi, średnia i dominanta

Osoby o orientacji homoseksualnej	1	2	3	4	5	6	7	M	Mo
Geje	16,80	42,55	6,23	5,15	11,92	4,61	12,74	3,42	2
Lesbijki	18,43	44,44	5,96	7,86	11,93	3,79	7,59	3,04	2

Źródło: opracowanie własne

Najwyższe wartości dystansu społecznego autorzy omawianych badań zdiagnozowali w stosunku badanej młodzieży do grup imigrantów ekonomicznych ($M = 3,86$, $Mo = 1$) oraz uchodźców ($M = 5,07$, $Mo = 7$). Potwierdzenie znalazły więc założenia autorów (hipoteza 2) wskazujące, że w świetle aktualnych wyda-

rzeń na arenie międzynarodowej, takich jak walka z islamskim terroryzmem i światowym kryzysem migracyjnym, pojęcia te zaczęły być kojarzone z lękiem o bezpieczeństwo, który z dużym prawdopodobieństwem stanowi jeden z głównych czynników generujących niechęć respondentów do omawianych tu grup. Znamienne jest również fakt, że w obu przypadkach najniższy poziom zaufania i akceptacji został wyrażony przez osoby ankietowane w stosunku do obywateli ogarniętej konfliktem wojennym Syrii, skąd pochodzi największa w ostatnim czasie fala migracji ludności.

Najwyższym poziomem dystansu w stosunku do imigrantów ekonomicznych odznaczają się przede wszystkim respondenci o silniejszym natężeniu przekonań autorytarnych ($\tau = 216$, $p < 0,05$) oraz osoby bardziej negatywnie podchodzące do osób o innym niż biały kolorze skóry ($\tau = 0,445$, $p < 0,05$). Warto również nadmienić, że sumaryczny wynik dystansu wobec imigrantów byłby wyższy ($M = 4,1$), gdyby nie fakt, iż respondenci zostali poproszeni o wyrażenie swoich ocen także na temat Polaków migrujących za granicę. Osoby te cieszą się najwyższą akceptacją spośród wszystkich grup ujętych w omawianej kategorii (tabela 11). W przypadku uchodźców wyższy dystans społeczny (tabela 12) także dotyczył osób silniej akceptujących przekonania autorytarne ($\tau = 0,302$, $p < 0,05$), negatywnie nastawionych do osób o innym kolorze skóry ($\tau = 0,296$, $p < 0,05$) oraz tych, które w sensie ogólnym uważają siebie za osoby mniej tolerancyjne ($\tau = 0,266$, $p < 0,05$).

Tabela 11. Dystans społeczny w deklaracjach respondentów wobec wybranych grup imigrantów – procentowy rozkład odpowiedzi, średnia i dominanta

Imigranci ekonomiczni	1	2	3	4	5	6	7	M	Mo
Polacy migrujący do innych krajów	46,34	20,60	9,21	3,79	10,84	6,51	2,71	2,42	1
Imigranci z Ukrainy	18,97	16,26	13,55	8,13	15,72	15,99	11,38	3,78	1
Imigranci z Afryki	15,45	17,07	16,26	6,23	14,64	19,51	10,84	3,89	6
Imigranci z Rosji	13,55	18,43	13,28	6,23	16,80	16,53	15,18	4,04	2
Imigranci z Armenii	14,91	16,80	11,65	7,05	16,26	19,78	13,55	4,06	6
Imigranci z Wietnamu	12,47	18,43	13,28	6,51	15,44	19,24	14,63	4,10	5
Imigranci z Syrii	9,48	12,74	10,02	6,51	12,74	20,87	27,64	4,73	7

Zródło: opracowanie własne

Tabela 12. Dystans społeczny w deklaracjach respondentów wobec wybranych grup uchodźców – procentowy rozkład odpowiedzi, średnia i dominanta

Uchodźcy	1	2	3	4	5	6	7	M	Mo
Uchodźcy z Czeczenii	7,86	11,65	8,41	4,88	12,74	27,37	27,00	4,93	6
Uchodźcy z Afganistanu	6,77	9,76	8,13	5,69	13,01	25,47	31,17	5,09	7
Uchodźcy z Iraku	6,77	10,30	7,59	4,88	12,19	26,56	31,71	5,11	7
Uchodźcy z Syrii	7,05	10,84	6,77	5,42	10,84	24,39	34,69	5,14	7

Źródło: opracowanie własne

Wpływ warsztatu z zakresu edukacji kulturalnej na postawy młodzieży

Socjalizacja to proces uczenia się i uwewnętrzniania kulturowo uwarunkowanych reguł i wzorów zachowania, który towarzyszy człowiekowi przez całe życie. Jego największe natężenie przypada jednak na czas dzieciństwa oraz wczesnej młodości, kiedy to kształtują się ludzkie postawy, systemy wartości oraz przekonania. Podstawową instytucją społeczną, odpowiedzialną za przekazanie dzieciom oraz młodzieży wartości i norm obowiązujących w danej kulturze jest rodzina, w dalszej kolejności wymieniani są przyjaciele oraz grupy rówieśnicze. Istotną w tych procesach rolę odgrywają także instytucje religijne oraz oświatowe²². Te ostatnie, nie tylko przekazują odpowiednią wiedzę i kształtują umiejętności życiowe, ale odpowiadają także za utrwalanie wartości kulturowych. Ważne jest przy tym jednak, aby poszanowanie dla wartości własnej kultury, równoległe otwierało młodych ludzi na dialogiczną relację w stosunku do kultur odmiennych, aby wyposażać młodzież w takie kompetencje, które będą skutkowały otwartą i aktywną postawą w stosunku do *inności*, a przez to pozwolą na rozumienie nie tylko innych, ale także i siebie. Takie zadanie postawili przed sobą również autorzy przeprowadzonego eksperymentu. Przeprowadzony w szkołach warsztat: „Od kultury do tolerancji. Komunikacja międzykulturowa a kształtowanie postaw tolerancji wśród młodzieży szkolnej” poruszał wiele problemów dotyczących relacji międzykulturowych oraz odmienności, oscylując wokół takich pojęć, jak m.in: *kultura*, *wymiary kultur narodowych*, *stereotypy*, *uprzedzenia*, *dyskryminacja*, *uchodźcy* i *migranci*, *komunikacja międzykulturowa* czy *tolerancja*. Warsztat miał także na celu wyposażać jego uczestników w konkretne kompetencje międzykulturowe, co znalazło swoje odzwierciedlenie m.in. w wynikach

²² D. Matsumoto, L. Juang, *Psychologia międzykulturowa*, Gdańsk 2007, s. 170-171.

przeprowadzonych badań, które – w odniesieniu do aż czterech kategorii grup ujętych w badaniu – istotnie statystycznie różnicują się u osób uczestniczących i nieuczestniczących w warsztacie (tabela 13).

Tabela 13. Średnie wartości dystansu społecznego ze względu na uczestnictwo lub brak uczestnictwa w części warsztatowej badania oraz istotność statystyczna poszczególnych różnic

Kategoria grup ujętych w badaniu	Średni dystans społeczny – respondenci biorący udział w szkoleniu	Średni dystans społeczny – respondenci niebiorący udziału w szkoleniu	t	p
Imigranci ekonomiczni	3,59	4,12	2,90	0,003
Wybrane ludy i grupy etniczno-rasowe	2,82	3,22	2,50	0,012
Uchodźcy	4,82	5,32	2,48	0,013
Grupy religijne	2,75	3,07	2,34	0,019
Orientacja homoseksualna	2,88	3,20	1,70	0,088
Inne narody	2,31	2,56	1,62	0,105
Sąsiedzi Polaków	2,53	2,71	1,06	0,288
Osoby o określonym kolorze skóry	2,13	2,29	1,01	0,310
Status materialny	1,81	1,95	1,00	0,317

Źródło: opracowanie własne

W trakcie warsztatu potwierdziły się założenia o źródłach informacji, stereotypów i lęków, jakie charakteryzują badaną grupę. Uczestnicy warsztatów potwierdzili, że tylko nieliczni z nich swoją wiedzę o świecie czerpią z mediów tradycyjnych, zdecydowana większość swój obraz świata buduje na podstawie przekazów dostępnych w Internecie (serwisy społecznościowe, kanał YouTube). Uczniowie mieli też świadomość, że przekazy medialne znacznie formatują ich odbiór rzeczywistości, jednak w odniesieniu do migrantów wyrażali swoistą bezsilność wobec odczuwanej w stosunku do nich niechęci. Ich zdaniem zagrożenie jest bowiem realne i nawet pozytywne obrazy uchodźców/migrantów nie odgrywają tu znaczącej roli. Większą otwartość reprezentowali natomiast w stosunku do grup narodowych, które były im bliższe kulturowo, w tym także do odmienności wewnątrz własnej kultury.

Podsumowanie

Analiza uzyskanych wyników badań wskazuje, iż młodzież licealna przejawia najwyższy dystans społeczny wobec grup najbardziej oddalonych kulturowo i etnicznie oraz najniższy wobec najbliższych grup kulturowo-etnicznych. W odniesieniu do religii, katolicy stanowią grupę, wobec której respondenci wyrazili najmniejszy poziom dystansu w całym badaniu, co jest niewątpliwie efektem struktury wyznaniowej Polski. Wysoką pozycję wśród najbardziej akceptowanych grup religijnych zajęli ateści. Na kolejnych uplasowali się protestanci i prawosławni. Badani wyrazili niższy poziom akceptacji wyznań spoza ich kręgu kulturowego oraz przedstawicieli świadków Jehowy. W przypadku grup religijnych najbardziej symptomatyczny i wyrazisty wydaje się jednak fakt, że aż 29% ankietowanych wyraziło niechęć do obecności muzułmanów w Polsce, zaś uśredniona wartość dystansu wobec wyznawców islamu jest jedną z najwyższych spośród wszystkich zdiagnozowanych w omawianym badaniu. Wynik ten stanowi nie tylko odzwierciedlenie odległości kulturowej dzielącej polskie tradycje chrześcijańskie i tradycje państw muzułmańskich, lecz również z całą pewnością zaznacza się tu wpływ obecnych wydarzeń na arenie międzynarodowej, związanych głównie z generującą lęk działalnością terrorystycznych organizacji islamskich.

Najwyższe wartości dystansu społecznego autorzy omawianych badań zdiagnozowali także w stosunku badanej młodzieży do grup imigrantów ekonomicznych oraz uchodźców, na co niewątpliwie wpływ ma sytuacja międzynarodowa oraz treści przekazów medialnych. Najwyższym poziomem dystansu w stosunku do imigrantów ekonomicznych odznaczają się respondenci o silniejszym natężeniu przekonań autorytarnych oraz osoby bardziej negatywnie podchodzące do osób o innym niż biały kolorze skóry. W przypadku uchodźców, wyższy dystans społeczny także dotyczył osób silniej akceptujących przekonania autorytarne, negatywnie nastawionych do osób o innym kolorze skóry oraz tych, które w sensie ogólnym uważają siebie za osoby mniej tolerancyjne.

Wyniki badań, w kontekście nasilenia przekonań autorytarnych, wyraźnie wskazują, że poddaną badaniu młodzież cechuje ambiwalencja w zakresie mierzonych przekonań, która odznacza się jednak tendencją w kierunku słabszych stopni nasilenia autorytaryzmu. Większość młodzieży uważa, iż zasady i normy życia społecznego mają wieczny oraz absolutny charakter, uznaje pierwszeństwo praw rdzennych obywateli kraju nad prawami poszczególnych mniejszości, a także postrzega współczesny świat jako miejsce niebezpieczne dla życia. Opinie respondentów cechują się większym zróżnicowaniem w kwestii konieczności ochrony Polski przed napływem obcych kultur, wyboru mądrej dyktatury jako lepszej formy rządów niż reżim demokratyczny, a także poglądu głoszącego, że narody dzielą się na lepsze i gorsze. Najniższy poziom akceptacji wśród badanych

dotyczy stwierdzeń wskazujących na przeważającą liczbę ludzi z natury złych nad dobrymi, konieczność podporządkowania własnych zachowań i decyzji jurysdykcji wyidealizowanych autorytetów, nieuchronność wojny jako czynnika naturalnej selekcji ludzi lepszych od gorszych oraz zasadność wprowadzenia prawa opartego na kodeksie Hammurabiego.

Zgodnie z przyjętymi założeniami, badanie potwierdziło, że zachodzi istotna relacja pomiędzy stopniem nasilenia przekonań autorytarnych a dystansem społecznym przejawianym przez młodzież wobec grup społecznych ujętych w analizie. Badanie wykazało także związek pomiędzy stopniem nasilenia dystansu społecznego przejawianego przez młodzież a bezpośrednią konfrontacją własnych przekonań na temat innych kultur z wiedzą przekazywaną przez eksperta w ramach prowadzonych warsztatów. Poruszane tematy w największym stopniu odnosiły się do problemu imigrantów ekonomicznych, uchodźców oraz stosunku do wszelkich odmienności, w duchu poszanowania godności i praw każdego człowieka – co znalazło swoje odzwierciedlenie w wynikach badań, które istotnie statystycznie różnicują się u osób uczestniczących i nieuczestniczących w warsztacie. W kontekście badania postaw młodzieży stanowi to ważny argument na rzecz prowadzenia działań edukacyjnych w zakresie komunikacji międzykulturowej. Tolerancja bowiem służy kształtowaniu dobrego współżycia społecznego, a nietolerancja ma wpływ na występowanie zjawisk, które przyczyniają się do powstawania konfliktów społecznych. Powinność tolerancji wynika z podstawowego postulatu moralnego, jakim jest dobro jednostki, grup oraz większych społeczności i ich możliwość swobodnego rozwoju społeczno-kulturalnego²³.

Bibliografia

- Böhner G., Wänke M., *Postawy i zmiana postaw*, Gdańsk 2004.
- Dąbrowski T. J., *Rola mediów w kształtowaniu wizerunku*, „Marketing i Rynek” 2013, nr 9.
- Hurrelmann K., *Struktura społeczna a rozwój osobowości. Wprowadzenie do teorii socjalizacji*, Poznań 1994.
- Jakubowska U., *Preferencje polityczne*, Warszawa 1999.
- Jaroszyński J., *Autorytety w świecie stereotypów – krytyczna ocena medialnego obrazu osobowości*, „Kultura – Media – Teologia” 2010, nr 3.
- Kacprzak L., Pająk K., *Spółczesność obywatelska. Interdyscyplinarny wymiar problemu*, Piła 2006.
- Korzeniowski K., *Autorytaryzm i jego psychopolityczne konsekwencje*, [w:] *Podstawy psychologii politycznej*, K. Skarżyńska (red.), Poznań 2002.

²³ L. Kacprzak, K. Pająk, *Spółczesność obywatelska. Interdyscyplinarny wymiar problemu*, Piła 2006, s. 244.

- Leppert R., *Młodzież – świat przeżywany i tożsamość*, Kraków 2010.
- Lipiński A., *Media a reprezentacja oraz integracja imigrantów*, Warszawa 2013.
- Matsumoto D., Juang L., *Psychologia międzykulturowa*, Gdańsk 2007.
- Młodzież jako przedmiot badań naukowych. Konteksty teoretyczne i metodologiczne*, J. Górniewicz (red.), Olsztyn 1999.
- Młodzież w zmieniającym się świecie*, A. Keplinger (red.), Wrocław 2001.
- Mróz L., *Świadomościowe wyznaczniki dystansu etnicznego*, „Etnografia Polska” 1979, t. 23, z. 2.
- Narkiewicz-Niedbałec E., *Socjalizacja poznawcza uczącej się młodzieży. Studium z zakresu socjologii i edukacji*, Zielona Góra 2006.
- Omyła-Rudzka M., *Stosunek do innych narodów*, Komunikat z badań CBOS, 2016, nr 53, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_053_16.PDF (dostęp: 28.10.2016).
- Oppenheim A. N., *Kwestionariusze, wywiady, pomiary postaw*, Poznań 2004.
- Papuziński A., *Świadomość ekologiczna a kultura*, [w:] *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, A. Papuziński (red.), Bydgoszcz 1999.
- Pielecki A., *Zmiany postaw młodzieży wobec osób niepełnosprawnych*, Lublin 2013.
- Skarżyńska K., *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Warszawa 2005.
- Sztejberg A., Jasiński T. L., *Ocena dystansu społecznego wobec przejawów dyskryminacji w deklaracjach studentów*, „Forum Oświatowe” 2015, nr 27 (1).
- Szwed P., *Spoleczne i przestrzenne uwarunkowanie dystansu społecznego*, StatSoft Polska 2004, <http://www.statsoft.pl/portals/0/Downloads/Naukowe4.pdf> (dostęp: 28.10.2016).
- Trempała W., Pazderska A., Rajek M., *Młodzi dorośli wobec współczesnych zagrożeń dla bezpieczeństwa – refleksje empiryczne*, [w:] *Socjotechnika lęku w polityce*, F. Pierchalski, J. Golinowski (red.), Bydgoszcz 2016.
- Weigl B., *Stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci i młodzieży*, Warszawa 1999.
- Zimbardo P. G., Leippe M. R., *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*, Poznań 2004.

Abstract

SOCIAL DISTANCE AND AUTHORITARIAN TENDENCIES IN THE ATTITUDES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS – THE EMPIRICAL RESEARCH REPORT

The article presents the empirical research results on social distance of youth to selected social, ethnic and national groups and it also diagnosis the possible personal-authoritarian trends in the perception of contemporary reality. The main objective of the analysis of the collected empirical material is to identify the level of acceptance of selected groups in the contemporary conflicts and socio-political crises, which are a threat to major values in mature democratic societies, such as tolerance and openness to different cultures, religious, traditions, appearance, beliefs or views. The results indicate that secondary school students shows the highest social distance towards the groups most peripheral culturally and eth-

nically, and the lowest to the nearest cultural and ethnic groups, and that this gap is reduced in direct confrontation own beliefs about other cultures with the knowledge passed during the workshop in the field of cultural education.

Key words: youth research, social distance, cultural education, tolerance, youth